ŞEMSEDDİN SÂMÎ'NİN HURDE-ÇÎN ADLI ESERİ

MEHMET ATALAY*

Özet

Şemseddin Sami (1850-1904), Tanzimat sonrası Türk edebiyatının ünlü gazetecisi, lugat ve dil bilgini, tiyatro ve roman yazarıdır. Burada orijinal metni sunulan Hurde-çîn (1302), yazarın Fars edebiyatından seçmiş olduğu birtakım şiirlerin tercüme ve izahından oluşmaktadır. Yazar bu eserini, Muallim Nâcî'nin (1850-1893) Hurde-furûş (1302) adlı eserinden esinlenerek hazırlamıştır.

Anahtar kelimeler

Şemseddin Sâmi, Türk Edebiyatı, Fars Edebiyatı, şiir, nesir, latife, tarih.

ŞEMSEDDİN SAMİ'S WORK NAMED HURDE-ÇİN

Abstract

Şemseddin Sami (1850-1904) is renowed journalist, lexicographer, linguist, and also theatrical text and novel writer of the Turkish Literature of the post Tanzimat era. Hurde-Çin which is presented here with its original text, consists of some translation of poems which were selected by his author.and their interpretations. Author wrote this work inspiring the work of Muallim Naci (1850-1893), named Hurde-furuş(1302).

Keywords: Şemseddin Sami, Turkish Literature, Persian Literature, Poetry, Prose, Humor, History

HURDE-ÇÎN

İfâde-i merâm

Bilmem ne hikmettir ki insan, temettu'-i mâddîde ekseriyâ şerîk istemediği halde istifâde-i fikriyyesini, elinden gelse, âleme ta'mîm etmek hevesinde bulunur: Her ne işitse, her ne görse, her ne bilse, rastgelene söylemek, göstermek, anlatmak için, vesîleye muntazırdır.

Hele eğlencelerini edebiyat mütâlaasında arayanlar, o mesîre-i ezhânda -nazar-ı hayretlerini celb veya inşirâh ve teessür-i derunlarını da'vet edecek- hiçbir şeye rastgelmezler ki kalplerinde onu birine nakletmek arzusunu uyandırmasın. Fakat

* Prof.Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim dalı. mehmet_atalay1955@hotmail.com

heyhât! Yakarışlarında hayâlâtla müteessir olamayacak kadar kesîf bir cismanî tesâdüf eder veyahut o da bulunamayıp, o nükte yürekte bir akîde ve onun verdiği lezzet bir dâğ ve derd olur.

Ebnâ-yı cinsimiz hakkında umûmiyet üzere beyan ettiğimiz efkâr dâimâ kendimizde hissettiğimiz hâle müsteniddir. Karînin kalbine kim râh-yâb-ı hulûl olmuş, başkasının zihnine kim tarîk-ı nüfûz bulabilmiş ki kıyas-ı nefs olmasa, böyle derûnî ahvâlden umûmiyet üzere beyân-ı mütâlaada bulunabilsin?

Böyle olduğu halde, müsaade buyurulsun, sözü umûmiyetten husûsiyete nakledeyim.

Her ne vakit -demir gibi soğuk ve demir kadar ağır olan- ciddiyattan usanır, vazife edindiğim meşguliyetten yorulursam, zihnî ve cismanî yorgunluk almak için, eş'âr-ı Fârsîden istimdâd etmek benim için eskiden hâsıl olmuş bir ülfettir. Niçin Fârisîyi tercih ediyorum? Zaten Acem mukallidliği ile müttehem olan eski Osmanlı şuarâsının âsârında ve alelhusus üç-beş seneden beri- lisânımızın şîve-i letâfetine efkâr ve hayâlât-ı cedîdeyi karıştırarak- şâyân-ı takdîs bir çığır açan nev-resîdegân-ı şuarâmızın eserlerinde bin senelik İran şuarâsının âsârındaki letâfet yok mudur, diyeceksiniz. Bizim şuarâ-yı cedîdemizin âsârına diyeceğim yok, belki bu usûl-i cedîde-yi, tâ ibtidâ-yı zuhûrunda, en şevkli alkışlarla tebrik edenlerin birincilerindenim. Lâkin bunlar el'an mahduddur; eski şuarâmızın âsârında ise İran şuarâsının eş'ârındaki letâfet, onlardaki mahâret, onlardaki selâset yok mu, yoksa bana mı öyle geliyor. Sevmek, hazzetmek her vakit esbâb-ı mûcibe ile olmaz, tabiat bu ya, eş'âr-ı Fârisîden ziyâde hazzediyorum; lâkin zannederim ki büyük Bonapart'ın Avrupa dilleri hakkında olan meşhur bir taksîmi ciddî sûretle telakkî ve Asya lisanlarına dahi tatbîk olunmak lâzım gelse, Fârisî hakkında: "Şiir için yaratılmış bir lisandır ve şiir o dil için icad olunmuştur" denilebilir.

Her halde, bu kabilden olarak, vird-i zebân-ı mütâlaam olan kitapların içinde, tenevvü'leri hasebiyle en ziyâde merâkımı celbedenler bir iki tezkiretü'ş-şuarâdır. İşte başlıca bunların içinde yukarıda tarif ettiğim hissiyâtı münebbih birtakım hikmet-âmîz ya sûzişli mebnî ale'l-hikâye ve latîf beyitler öteden beri havsala-i hıfzımda dolaşıp durmakta iken, bir de geçen gün üstâd-ı şuarâ-yı zamâne Muallim Nâci-i yegânenin *Hurde-furûş* unvân-ı tevâzu'-kârânesi altında bu kere neşrettiği -küçük ve fakat serâpâ lübb ü ma'nâ- eseri elime geçti. Mukaddimesini okudum, kendi hissiyâtımın tasvîri zannettim.

İnsan kendi hissiyâtını başkası tarafından tasvir olunmuş görmekten aldığı lezzeti bir şeyden almaz. Muallim'in dahi nazar-ı takdîr ve intihâbına mazhar olan eş'âr-ı Fârisî, onlar da tezkiretü'ş-şuarâ kitaplarından me'hûz! Yalnız eş'âr o eş'âr değil.

Ne zararı var? Yol açıldı, usul kondu, pey-rev olmaktan başka bir şey kalmadı. Taklîd âdetim değil iken, *Hurde-furûş*'un arkası sıra *Hurde-çîn* oldum.

Şemseddin Sami, İstanbul 22 Ramazan 1302

HURDE-ÇÎN

Hurde 1

میازار موری که دانه کش است   که جان دارد و جانِ شیرین خوش است

سیاه اندرون باشد و سنگدل   که خواهد که موری شود تنگدل[1]

Tercüme

“Dane toplayan karıncaya ilişme, zira canı vardır, can ise tatlıdır. Bağrı kara ve taş yüreklidir o âdem ki bir karıncanın muztaribü’l-kalb olduğunu ister.”

Mütâlaa

Şuarâ-yı Îrân-zemînin üstâd-ı nâmdârı ve belki bütün nazm-gûyân-ı âlemin sâlârı Hazret-i Hakîm Firdevsî’nin bu iki beyti o kadar sâde, o kadar tekellüfsüzdür ki ciyâdeti tekellüf ve tumturâk-ı elfâzda arayanlar, belki -en ileriye düşürdüğümüz- bu hurdemizi tezyîfe kalkışırlar; lâkin bunun -zâten matlûb ve makbûl olan- sâdeliğiyle beraber meâli, ta‘mîk-ı zihinle düşünülecek olsa- kâffe-i hikmetlerin nokta-i ictimâı denilecek kadar hakîmâne ve ilm-i ahlâkın hulâsası denilebilecek bir düstûr-ı yegânedir.

Şeyh-i bozorgvâr Sa‘dî-i Şîrâzî’nin, Şehnâme*’nin bu kadar yüz bin beyti içinden, bu dört mısraı seçip nakletmesi de bu müddeâmızı isbâta kâfîdir. Şeyh-i müşârünileyh naklettiği bu iki beyte şu beyitle fâtiha-h*ᵛ*ân olmuşdur:*

چه خوش گفت فردوسیِ نیکزاد

که رحمت بر آن تربتِ پاک باد[2]

“Türbe-i pâkine rahmet olsun! Firdevsî-i âlî-tebâr ne güzel söylüyor!”

Mütâlaa

Hazret-i Şeyh bu beyitle takdîr ve takdîs ederek, Hakîm-i Tûsî’nin kelâm-ı sulh-perverânesini naklettikten sonra, bu iltizâmı cebânetine haml olunmasın korkusuyla, şecâatine yemin ederek, onu izah makamında buyuruyorlar ki:

به مردی که مُلکِ سراسر زمین

نیرزد که خونی چکد بر زمین[3]

---

[1] Bostân-ı Sa‘dî, s. 87.

[2] Bostân-ı Sa‘dî, s. 87.

Tercüme

“Mertlik hakkı için bütün rûy-ı arzın mülkü bir damla kanın yere damladığını değmez!”

Hurde 2

نادر العصر اميدیِ مظلوم　　كو بناحق شهيد شد ناگاه

شب بخوابم بيامد و فرمود　　كای ز حالِ درونِ من آگاه

بهرِ تاريخِ قتلِ من بنويس　　آه از خونِ ناحقِ من آه

Tercüme

“Asrımızda emsâli nâdir bulunan mazlûm Ümîdî ki ansızın nâ-hak yere şehid oldu, gece âlem-i ma‘nâda bana gelip dedi: Sen ki hâl-i derûnumdan âgâhsın; katlime tarih olmak üzere, şunu yaz: “Ah! Benim haksız kanımdan ah!”

Mütâlaa

Ümîdî, Şah İsmail zamanında Tahran’da yetişip, Şiraz’da tahsîl-i ilm ü hüner ve tıp taleb etmiş bir şâir-i şîrîn-zebân idi. Genç yaşında şerbet-i şehâdeti nûş etmiş olmakla, hakkında şuarâ-yı muâsırîninden Efdal Nâmi-i Şîrâzî bu kıt‘a-i müessireyi söylemiştir.

Hurde 3

ما يوسفِ خود نمی فروشيم

تو سيمِ سياهِ خود نگه دار[4]

Tercüme

“Biz Yusuf’umuzu satmayız, senin kalp akçan senin olsun.”

Mütâlaa

H^{v}âce Yusuf-i Endekânî gâyet hoş-elhân bir mutrib-i mâhir olmakla, evlâd-ı Timur’dan Baysungur’un mülâzemetinde bulunup, müşârünileyh kendisini meclisinden aslâ ayırmadığı halde, Şîrâz hâkimi İbrahim kendisini defâatle yanına da‘vet ve musırrâne taleb etmiş ve nihâyet celb için yüz bin dinar göndermiş olduğundan, Baysungur, mülâtefet tarîkıyla bu beyitle cevap yazmış.

---

3 Bostân-ı Sa‘dî, s. 52.

4 Tezkiretü’ş-şuarâ, s. 265.

Hurde 4

رفتم سوىِ خطیره و بگریستم بزار   از هجرِ دوستان که اسیرِ فنا شدند

ایشان کجا شدند چو گفتم خطیره هم   داد از صدا جواب که ایشان کجا شدند[5]

Tercüme

"Mezâristan tarafına gidip, esîr-i fenâ olan dostların hecr ü iştiyâkından hüngür hüngür ağladım. Onlar nereye gittiler, diye bağırdığımda, mezâristan dahi aks-i sadâ kuvvetiyle, cevap vererek: "Onlar nereye gittiler!" dedi."

Mütâlaa

Bu kıt'a şâir-i hakîm Husrev-i Dihlevî'nin olup, hakkâ ki dünyada sevgili canlardan ayrılmış hazîn canları ağlatacak ve bizim gibi oturup kalkan, gülüp oynayan, söyleyip konuşan bu kadar âdemlerin, her gün nâ-bedîd olup, nereye gittiklerini ve daha doğrusu nereye gittiğimizi anlamaktan âciz olan bîçâre insanı bir kat daha veleh ve hayrete daldırıp, ölüm denilen hayattan daha muğlak bir muammânın önünde lerznâk-i dehşet edecek bir hâtif hükmündedir. Hele cesedlerimizi yutup kara bağrında saklayan mezarlığın dahi sâilden ziyâde ma'lûmâtı olmayıp da aks-i sadâ kuvvetiyle, mütehayyirâne: "Onlar nereye gittiler!" diye bağırması sanki "Ben de sana soruyorum" demesi pek şâirâne ve hem de hakîmâne düşmüştür.

Hurde 5

صرصرِ حادثه بر خاست پیِ خوارىِ ما   داد بر باد بر و برگ جهاندارىِ ما

آفتابِ فلکِ رفعتِ شاهى بودم   برد در شامِ زوال آه سیه کارىِ ما

چشم از جورِ فلک کَنده چو شد بهتر شد   تا نبینم که کند غیر جهاندارىِ ما

اد افغان بچه اى شوکتِ شاهى بر باد   کیست جز ذاتِ مبرّا که کند یارىِ ما

Tercüme

"Havâdis ve vukûât sarsarı bizim harâbiyyetimiz için kalkıp, bizim padişahlığımızın ser ü sâmânını berbâd etti. Felek-i rif'atin âfitâb-ı tâbânı idik, ah! Ki kendi harekâtımızın seyyiesi onu şâm-ı gurûba erdirdi! İsâbet ki cevr-i felek gözlerimi çıkardı da bizim padişahlığımızın ağyâr elinde olduğunu görmüyorum. Efgân ki bir gulâm şevket-i saltanatı berbad etti! Şimdi zât-ı müberrâ-yı Cenâb-ı Kibriyâ'den başka bana kim yâr olur?"

---

5 Tezkiretü'ş-şuarâ, s. 185.

Mütâlaa

Bu birkaç beyit, Bengale hükümdarı iken, mülkü İngilizlerin yed-i gasbına düşmüş ve muahharen ref'-i livâ-yı isyan eden tevâbiinden gulâm-ı kâdir tarafından gözleri çıkarılıp nâ-bînâ kalmış olan Ebu'l-Muzaffer Mürevvicüddin'in ol babdaki kasîde-i sûznâkındandır. Müşârünileyh fusahâ-yı şuarâdan olup, şiirinde Âfitâb tahallüs ederdi.

Hurde 6

نه از یعقوب آثاری نه از یوسف نشان دیدم

عزیزان یوسف ار گم شد چه شد یعقوب را باری

Tercüme

"Ne Ya'kûb'dan eser ne Yusuf'tan nişan gördüm. Ey azizler, Yusuf kaybolduysa, ya Ya'kûb'a ne oldu?

Mütâlaa

Bu beyt-i ma'nîdâr, Herat şuarâsından olup, Irak hükümdarı Sultan Ya'kûb'un nezdine ilticâ etmiş olan Bennâyî'nindir ki Sultân-ı müşârünileyhin birâderi Yusuf Bey'in vefatı ve kendisinin birkaç gün kapanması üzerine söylemiştir.

Hurde 7

گفت انوری که از سببِ بادهایِ سخت　　ویران شود عمارت و کهسار بر سری

در روزِ حکمِ او نوَزیدست هیچ باد　　یا مرسل الرّیاح تو دانی و انوری

Tercüme

"Enverî, şiddetli rüzgârlar sebebinden ma'mûre-i cihân harâb olup, cibâl-i mürtefianın baş aşağı yıkılacağını söylemişti. Onun hükmetmiş olduğu günde ise aslâ rüzgâr esmedi. Ey rüzgârlar müvekkili olan Melik! Bu işin sır ve hikmetini sen ile Enverî bilirsiniz."

Mütâlaa

Şâir-i meşhûr Enverî ilm-i hey'et ve nücûmda dahi mâhir idi. Zamanında seyyârâtın beşiyle güneş ve ay burc-ı mîzânda tesâdüf etmişler. Enverî bu kırânın vâki olacağı gece -binâları yıkacak, eşcârı yerlerinden koparacak- bir şiddetli rüzgâr eseceğini hükm ve i'lân etmekle, halk mütevahhiş olup o gece herkes evinden dışarı çıkarak kemâl-i dehşetle o kıyâmete muntazır oldukları halde, hava o kadar sütlimanlık olmuş ki birisi Merv câmiinin üzerine bir mum diktiği halde, mumu söndürecek kadar rüzgâr esmemiş. Bunun üzerine

nükte-gûyân-ı zamandan biri yukarıdaki kıt'ayı söylemiştir. Enverî'nin hâmîsi bulunan Sultan Sencer kendisini celb ile, böyle nâ-savâb hükümler i'lânından itâb ettiğinde, Enverî bu gibi ahvâl-i semâiyyenin hükmü bazı defa geç zuhur eder diyerek, yine hükmünün iltizâmında ısrar etmiş; halbuki o sene Merv civârlarında harmanları savuracak kadar rüzgâr esmemiş. Enverî bu hâli görünce, hicâb ve korkusundan Merv'i terk ile Belh'e kaçmış ve bir süre sonra oradan dahi ahâlî kendisini tard etmeye kalkışınca, felekten şikâyet makamında bir kaside inşâd ederek, başında demiş ki:

ای مسلمانان فغان از جورِ چرخِ چنبری

وز نفاقِ تیر و قصدِ ماه و کیدِ مشتری[6]

Tercüme

"Ey Müslümanlar! Çarh-ı devvârın cevrinden, Utarid'in nifâkından, Ay'ın kasdından, Müşteri'nin mekr ü hîlesinden feryad!"

Mütâlaa

Enverî, Haveran memleketinde neş'et etmiştir ki oradan -her biri kendi sınıfında ferîd-i dehr olan- diğer üç zat dahi yetişmiş olmakla, şâirin biri derdini şu kıt'aya cem' etmiştir:

خواجه ای چون بو علی شادان وزیرِ نامدار عالمی چون اسعدِ مهنه ز هر شرّی بری

صوفیِ صافی چو سلطانِ طریقت بو سعید شاعری قادر چو مشهورِ خراسان انوری

Tercüme

"Vezîr-i nâmdâr Ebû Ali-yi Şâdân gibi bir ehl-i siyâset[7], her şerden berî olan Es'ad-i Mihne gibi bir âlim, Sultân-ı tarîkat Ebû Saîd gibi bir sûfî-i sâfî, Horasan'da şöhret sâhibi olan Enverî gibi muktedir bir şâir!"

Mütâlaa

Müşârünileyh Es'ad-ı Mihne'nin Melikşâh'ın huzûrunda Hüccetülislâm İmâm-ı Gazzâlî ile münazaraları vukû' bulup, Gazzâlî'ye mezhebini sormasıyla, Hazret-i İmâm'ın "Akliyyâtta mezhebim bürhan ve şer'iyyâtta Kur'an'dır" cevâb-ı hakîmânesini vermiş olduğu meşhurdur.

Hurde 8

تا چشمِ مرا دستِ قضا میل کشید

[6] Dîvân-ı Enverî, I, 469.

[7] Tuğrul b. Mîkâîl-i Selçukî'nin veziridir. Adl ü tedbirde meşhurdur. (MN)

فریاد ز عالمِ جوانی بر خاست

Tercüme

“Dest-i kazâ benim gözlerime mil çekince, gençlik âleminde bir vâveylâdır koptu!”

Mütâlaa

Bu beyt-i telehhüf-âmîz -evsâf-ı hamîdesi kütüb-i tevârîhde mestûr olan- Sultan Toğanşah’ın nağme-i feryâd ü figânıdır ki İbrahim b. Neyyâl ile vaki olan muhârebesinde esir düşüp, ol gaddârın emriyle genç yaşında gözlerine mil çekilmişti. Amm-i bozorgvârı Tuğrul Bey İbrâhîm-i Neyyâl’i diyâr-ı ademe gönderip intikamını almış ve yeğenin bu beytini işittiğinde, zârî zârî ağlayarak: “Henüz dünyâyı görmekle doymamış olan o nev-civâna keşke iki gözümden birini vermeye muktedir olaydım!” demiş.

Toğanşah Nişabur’da saltanat sürmekte iken, bir gün nüdemâsından biriyle tavla oynarmış, bir se-şeş istiyormuş, se-yek gelmiş; mecliste bulunan şâir-i meşhûr Ezrakî bunun üzerine bedâheten şu kıt’ayı söylemiş:

گر شاه سه شش خواست دو شش زخم افتاد   تا ظن نبری که کعبتین داد نداد

شش چون نگریست هیبتِ شاه   از خدمتِ شاه روی بر خاک نهاد[8]

Tercüme

“Şah se-şeş istediği halde se-yek geldiyse, zannetme ki zar haksızlık etti; lâkin şeş şâhın heybetini görünce, karşısında durmağa muktedir olamayıp, yüzükoyun yere kapandı.”

Hurde 9

شاها فلکت اسبِ سعادت زین کرد

وز جملهء خسروان ترا تحسین کرد

تا در حرکت، سمندِ زرّین نعلت

ننهد به زمین پای، زمین سیمین کرد[9]

Tercüme

“Ey padişah! Felek rahş-ı saâdeti hazırlayıp, ona binmek üzere, umûm hükümdarların içinden seni intihâb etti. Seyr ü hareketinde, altın nallı atın ayağı yere değmesin diye, yeryüzünü gümüşle kapladı.”

---

8 Krş. Tezkiretü’ş-şuarâ, s. 59.

9 ننهد به زمین Metin: بر گل ننهد Tezkiretü’ş-şuarâ, s. 54.

Mütâlaa

Bu kadar yüksek bir fikir ve hayâl-i şâirâneyi hâvî olan bu rubâî bedâheten söylenmiştir ve söyleyen bir kadındır. Hüsn ü ân ve zarâfeti, mahâret-i şâirânesiyle mütenâsib olan Mehesti-yi Debîrî'dir ki Sultan Sencer'in mahbûbesi idi. Bir akşam Mehestî Sultan'ın meclisinden dışarı çıkmaya kalkınca, Sultan ale's-sabâh azîmeti tasmîm etmiş olduğundan, havaya bakmasını emretmiş ve Mehestî çıkıp kar yağmış olduğunu pencereden görünce, huzûr-ı sultâna dönüp bu rubâî ile cevap vermiş ve bu rubâîsi müşârünileyhânın Sultan Sencer'in mukarrebîn-i hâssı sırasına geçmesini mûcib olmuş.

Hurde 10

کفرِ چو منی گزاف و آسان نبوَد
محکمتر از ایمانِ من ایمان نبوَد
در دهر چو من یکی وان هم کافر
پس در همه دهر یک مسلمان نبوَد[10]

Tercüme

"Benim gibi bir âdemin tekfîri kolay değildir; benim imanımdan muhkem iman olamaz. Dehr benim gibi ancak bir âdem yetiştirmiştir. O da kâfir olursa, demek ki dehrde hiçbir Müslüman yoktur."

Mütâlaa

Bu rubâî, hükemâ-yı İslâm'ın âb-ı rûyu olan Ebû Alî Sînâ'nındır. Biraz tefâhuru hâvî olmakla beraber, hiç mübalağalı olmayıp, ayn-ı hakîkattır. Her asır ve zamanda, her diyar ve memlekette, her din ve mezhebde, cühelâ-yı mutaassıbînin erbâb-ı fazl ü kemâle karşı yek-tâ silahları, tekfirdir. Âlem-i İslâm'ın medâr-ı iftihârı olan hakîm-i müşârünileyh -ki hikmet ve tıpta ne kadar âlim ise, tefsir ve hadiste dahi o kadar mütebahhir idi; akaidde nasıl yek-tâ idiyse, şer'iyyâtta dahi ol dereceden pek dûn değildi. O bile cühelânın seng-i tekfîrinden kurtulamamıştır. Müşârünileyhin eceli takarrübünde söylemiş olduğu şu rubâî de zikre şâyândır:

از قعرِ گِلِ سیاه[11] تا اوجِ زحل[12]
کردم همه مشکلاتِ عالَم را حل
بیرون جستم ز قیدِ هر مکر و حِیَل

---

10 Tercüme Eserler, s. 57.

11 O vakit âlem-i şemsin merkezi küre-i arz bilinirdi. (MN)

12 O vakit bilinen gezegenlerin en uzağı Zühal idi. (MN) زحل: زخلMetin

هـر بنـد گشـوده شـد بجـز بنـدِ اجـل[13]

Tercüme

"Bu muzlim küre-i arzın merkezinden âlem-i şemsin müntehâsına kadar olan kâinat hakkında âlemin müşkilâtını hallettim. Bana kurulan bu kadar desâyis ve tezvîrât tuzağından kurtuldum: Her mesele hallolundu, ecel meselesinden başka."

Hurde 11

هنگامِ آنکه گل دمد از صحنِ بوستان رفت آن گلِ شکفته و در خاک شد نهان

هنگامِ آنکه شاخِ شجر نم کشد ز ابر بی آب ماند نرگسِ آن تازه بوستان [14]

Tercüme

"Bahçelerde güller açıldığı bir mevsimde, o açılmış gül gitti, toprağın içine nihan oldu! Ağaç dallarının havadan cezb-i âb-ı hayât ettikleri bir eyyâmda, o tâze bahçe nergisi susuz kalıp kurudu!"

Mütâlaa

Bu iki beyt-i dil-sûz şâir-i meşhûr Am'ak'ındır ki Sultan Sencer'in Mahmud b. Melikşâh'ın taht-ı nikâhında bulunan sevgili kızı Mah Melek'in vefâtı hakkında söylemiştir. Sultan Sencer bu kızını ziyâdesiyle sevip, firâk-ı ebedîsinden dil-hûn olmakla, artık ağlamaktan başka bir şeyde zevk ve teselli bulamaz olduğundan, mersiye nazmında mahâret ve şöhreti olan Am'ak'ı, kendisini mersiyelerle ağlatmak için, Buhara'dan celbetmek istemiş ise de şâir o vakit çok ihtiyar ve gözlerinden rahatsız olduğundan, bizzat gidemeyip bir mersiye göndermiş ki bu iki beyit ondandır.

Hurde 12

الـغ بیـگ آن شـاهِ جـم اقتـدار کـه دیـنِ نبـی را ازو بـوَد پشـت

ز عبّـاس شـهدِ شـهادت چشـید شدش سالِ تاریخِ "عبّاس کُشت"

Tercüme

"İktidarca Cemşid ka'bında bir padişah ve Hz. Peygamber'in dinine poşt u penâh olan Uluğ Bey, Abbâs'ın elinden şehd-i şehâdeti nûş etti; târîh-i şehâdeti de "عبّاس کُشت" (yani Abbas öldürdü) ta'bîridir."

---

13 جز :بجز Metin

14 Dîvân-ı Am'ak-ı Buhârî, s. 199; Tezkiretü'ş-şuarâ, s. 53.

Mütâlaa

Uluğ Bey, Timurleng'in hafîdi olup, ulûm ve fünûn-ı mütenevviada ve alelhusus hey'et ve nücumda yek-tâ bir pâdişâh-ı hakîm idi ki fünûn-ı mezkûrede kendisinden sonra beynelislâm ulemâ yetişemeyip, o asrın evâhirinde Avrupa'da Kopernik'in zuhûruyla, ilm-i hey'etin esâsı değiştiğinden, Uluğ Bey bi-hakkın ve bi'l-vücûh beynelislâm erbâb-ı hey'etin hâtimi addolunabilir. Erbâb-ı fazl ü kemâl, aksâ-yı merâtib-i beşeriyyeye nâil oldukları halde, yine muâvedât-ı felek-i sifle-perverden rehâ-yâb olmadıklarına bir nümûne olmak üzere, fen ve hikmette ferîd-i asr olan o hükümdâr-ı fezâil-şiâr, müddet-i saltanatında her taraftan yüz gösteren bunca a'dâ ile uğraştıktan sonra, âkıbet kendi oğlu Abdüllatîf dahi aleyhine kalkışmış ve taht ve tâcını elinden kapmakla da kanâat etmeyip, -kendi mahsûl-i ömründen ağyâra kaçmaktan ise yine oğluna ilticâ etmeyi pederle evlâd beynindeki revâbıt-ı şefkat mukteziyâtından addeden- öyle bir hükümdâr-ı hakîmi Abbâs nâm-ı laînin yediyle şehid ettirmiştir. Bunun üzerine şuarâdan biri hakkında yukarıdaki kıt'a-i târîhiyyeyi söylemiştir.

Hurde 13

دیشب ز سرِ صدق و صفایِ دلِ من
در میکده آن روح فزایِ دلِ من
جامی به من آورد که بستان و بنوش
گفتم نخورم، گفت برای دلِ من[15]

Tercüme

"Dün gece kalbimin sıdk u safâsı âsârından olmak üzere, meyhânede gönlümün medâr-ı hayâtı olan zat bana bir kadeh getirip, al iç dedi, içmem dedim; benim hâtırım için, dedi."

Mütâlaa

Ehl-i safânın mey ve meyhânesi ne olduğunu göstermeye bir delîl-i kâfî olan bu rubâî -secdeye varmış olduğu halde, cânını cânânına teslîm etmiş- bir ehl-i dilin elinde bulunmuştur. Bu zat meşâhîr-i şuarâdan Mevlânâ Lutfullâh-ı Nîsâbûrî'dir ki mülûk-i zamandan pek çok hediye ve ihsanlara nâil olup, cümlesini bir eliyle alarak, diğeriyle bi-temâmihâ fukarâ ve muhtâ-ceyne tevzî' etmiş ve evâhir-i ömründe bir köye çekilip, orada edindiği bir küçük bağda münzevî olmuş idi. Bir gün ahbâbından bir cemâat ziyaretine gidip, birçok vakit kapıyı çaldıkları halde açılmadığından, içlerinden birisi duvardan atlayıp kapıyı açmış ve içeriye girdiklerinde kendisini ser be-zemîn-i secde olduğu

---

[15] Tezkiretü'ş-şuarâ, s. 241; Rubâînâme, s. 177.

halde meyyit görmüşler ve elinde yukarıdaki rubâîyi hâvî bir parça kâğıt bulmuşlar.

Hurde 14

اگر آن ترکِ شیرازی به دست آرد دلِ ما را

به خالِ هندویش بخشم سمرقند و بخارا را[16]

Tercüme

“O Şirazlı dilber gönlümüzü ederse, onun siyah benine Semerkant’la Buhara’yı bağışlarım.”

Mütâlaa

Timurlenk Şiraz’ı zapt ettiğinde, bu beytin kaili olan şâir-i meşhûr Hâfız-ı Şîrâzî ber-hayat idi. Timur şâiri celb ile makâm-ı itâbda: “Ben zabt u teshîr ettiğim bunca bilâd-ı ma‘mûreyi, mahzâ vatanım ve makarr-ı hükûmetim olan Semerkand ve Buhâra’yı âbâdân etmek için tahrib ettiğim halde, sen kim oluyorsun ki belde-i azîmeyi bir dilberin benine bağışlıyorsun!” deyince, Hâfız pejmürde kıyafetini göstererek: “Padişahım, ben böyle nâ-be-mahal yere bahş ede ede bu hâle geldim” demiş. Timur bu latîfeden ziyâdesiyle hoşlanıp, kahır niyetini lutfa tebdîl ile şâire pek çok ikrâm ve iltifât etmiş.

Hurde 15

دجله را امسال رفتاری عجب مستانه است

پای در زنجیر و کف بر لب مگر دیوانه است

Tercüme

“Dicle’nin bu sene ne tuhaf bir mestâne yürüyüşü vardır! Ayağı zincirde, ağzı köpürmüş, sanki delidir!”

Mütâlaa

Bu beytin birinci mısraı H^{v}âce Selman, ikincisi Nâsır-ı Buhârî tarafından bedâheten söylenmiştir. Nâsır-ı Buhârî Hacca giderken Bağdad’a uğrayıp H^{v}âce Selman’la görüşmek için bir vesîle intizârında iken, bir gün H^{v}âce’nin tuğyân etmiş olan Dicle nehrini seyrederek gezmekte olduğunu görmekle, yanına gidip selâm vermiş ve H^{v}âce Selman kendisinin kim olduğunu sorup, Nâsır “Bir merd-i garîb şâirim” diye cevap verince, Selman bunun şiirini tecrübe için ilk mısraı söylemiş ve bu merd-i garîb tarafından derhal ikincisini

---

16 Dîvân-ı Hâfiz, s. 2; Tezkiretü’ş-şuarâ, s. 229.

işitince, derece-i kemâlini anlayıp, o saatten itibâren aralarında râbıta-i muhâleset peydâ olmuş.

Hurde 16

آن مفخرِ آفاق که بُد قطبِ زمان

شیخی که چو او نبود در کون و مکان

در پانصد و هشت او به دهر آمده بود

در ششصد و یازده برون شد ز جهان

Tercüme

"Ol âlemin sermâye-i mefhareti ki kutb-ı zaman idi; o şeyh-i bozorgvâr ki kevn ü mekânda nazîri yoktur; 507 tarihinde dünyaya gelmişti; 611'de dünyâdan gitti."

Mütâlaa

Bu tarih, kutbu'l-ârifîn Şeyh Ferîdüddîn-i Attâr hakkında söylenmiştir. Müşârünileyh yüz dört yaşında olduğu halde Cengiz'in ordusuna mensup bir Moğolun eline esir düşmüştü. Moğol kendisini katl etmek üzere iken, diğer bir Moğol bu ihtiyarın beyne'l-islâm meşhûr bir zat olduğunu ve fidye olarak Müslümanlardan çok akçe alabileceğini ihtâr edince, Moğol katlinden sarf-ı nazar edip, fidyesini bulmak için, Hazret-i Şeyh'i gezdirmeye başlamış. O esnâda erbâb-ı hamiyyetten biri çıkıp yüz bin altın teklif edince, Şeyh Moğol'a demiş ki: "Bu benim kıymetim değil, tam kıymetimi bulmadıkça satma." Moğol, daha çok veren bulunur ümîdiyle Hazret-i Şeyh'i gezdirmekte devam etmekte iken, arkasında bir torba samanı bulunan fakir bir âdem geçip: "Şu ihtiyarı bana bağışla, sana şu samanı vereyim" deyince Hazret-i Şeyh, Moğola "İşte benim kıymetim budur, sat" demiş. Moğol kızıp o ma'den-i hakîkatın rîş-i sefîdini hûn-ı gerdânıyla lâle-gûn etmiş.

Hurde 17

ازبرایِ جرعهء مَی خادمِ میخانه ام

خدمتِ رندان کنم تا پر شود پیمانه ام

Tercüme

"Bir kadeh şarap için meyhane hizmetçisi oldum. Kadehim doluncaya kadar sarhoşlara hizmet ederim."

Mütâlaa

Bu beyt-i garîb meşâhîr-i şuarâdan Abdâl-ı Isfahânî'nindir. Abdâl ibtidâ-yı emirde attâr olup, muahharen aşk sebebinden dîvâneliğe vurarak yalınayak gez-

meye başlamış ve bir müddet tımarhânede zencîr-bend kaldıktan sonra, meyhânelerde müşterilere hizmet etmeye başlamış ve ücrete mukabil kendilerinden birer miktar şarap alıyormuş. Bu hâliyle beraber yine şiir söylemekten tehî kalmaz ve şiiri de letâfetten hâlî olmaz imiş. Yukarıdaki beytiyle kendi hâlini tarif ettiği gibi, aşağıdaki gazel ile de meyhâne müdâvimleri olan Tebriz Ermenilerini medhediyor:

گبران همه گردِ من چو خویشان   من گبرِ نَوَم میانِ ایشان

دارند دلی خوش و ندارند   طبعِ بد و خاطرِ پریشان

والله که ندیدم از مسلمان   اینگونه که دیده ام از ایشان

ابدال ز بهرِ یک پیاله   در دیر نشسته چو کشیشان[17]

Tercüme

“Bütün gebrler[18] akraba gibi etrâfımı alıyorlar, ben onların ortasında yeni bir gebrim. Onların pek temiz kalpleri vardır, fena tabiatleri yoktur ve hâtırları perişan değildir. Onlarda gördüğüm tavrı vallâhi Müslümanda görmedim. Abdal, bir kadeh şarab için papas olmuş, meyhâneyi kilise itihâz etmiş.”

Mülâhaza

Abdâl, evâhir-i ömründe tövbekâr ve müttakî olmuş.

Hurde 18

ای خداوندِ هفت سیّاره   کافری مان فرست خونخواره

تا در و دشت را چو دشت کند   جویِ خون راند او ز جو باره

عددِ مردمان بیفزاید   هر یکی را کند دو صد پاره[19]

Tercüme

“Ey yedi seyyârenin sâhib ve hâlıkı olan Cenâb-ı Allah! Bize hunhar bir kâfir gönder ki şehir ve ovayı el ayası gibi düz ederek her şeyi süpürüp geçsin, boyunlardan kan seli akıtsın. İnsanların adedini artırmak üzere, her birini yüz parça etsin!”

Mütâlaa

---

17 Metin آبدال: ابدال

18 Gebr, asıl Zerdüşt dininde olan ateşperestlerin ismi ise de Farsîde ale’l-umûm gayrimüslimlere dahi ıtlâk olunur ve bizde kullanılan “gâvur” kelimesi bundan münhariftir. (MN)

19 Tezkiretü’ş-şuarâ, s. 115.

Bu dehşetli bedduâ, şâir-i meşhûr Kemâlüddin İsmâîl-i Isfahânî tarafından ehl-i Isfahan hakkında söylenmiştir. Ehl-i Isfahan bu bedduâya mâ-sadak olup, çok geçmeden evlâd-ı Cengiz'den Ogatay Kaan'ın askeri şehri zabt ile ahâliyi katliâma uğrattılar. Şair kendisi dahi bed-duâsı tesirinden hâriç kalmadı. Müşârünileyh şehrin hâricinde bir zâviyede uzlet-güzîn bulunduğundan, Moğolların tecâvüzünden kurtulmuş ise de halk Moğolların bu zâta olan riâyetlerini gördüklerinden, mallarını yağmadan kurtarmak için, zâviyesinin yanında bulunan bir kuru kuyuya doldurmuşlar. Bir Moğol çocuğu oynarken, topunu kuyuya düşürmüş ve topunu çıkarmaya çabalarken, oraya defnedilmiş olan emvâli keşfederek haber vermiş. Moğollar emvâli aldıktan sonra, şâir-i münzevîyi tutup senin daha başka emvâl-i mestûren vardır diyerek, söyletmek için bin türlü işkencelerle öldürmüşler.

Hurde 19

با خلق چنان مکن که چون فعلِ تو را

هم با تو عمل کنند رنجیده شوی

Tercüme

"Başkası tarafından senin hakkında sâdır olduğu halde, seni incitecek muâmeleyi sen de başkasına revâ görme."

Mütâlaa

Avrupa ulemâsı Nasrâniyyetin meziyetini başlıca İncil'in bu mealde olan bir âyetine hasredip, bu sözü hikmet-i ahlâkın bir düstûr ve esâsı addettiklerinden, İncil'in âyetinden elbette haberi olmayan Ehli-yi Şîrâzî'nin bu beyti şâyân-ı dikkattir.

Hurde 20

ای رازقِ مور و مار و زاغ و بلبل[20]

گشتند هلاک بندگانِ تو به کُل

مشتی سگ را بهانه ساخته ای

از توست تو می کنی چه تاتار و مغول

Tercüme

"Ey karınca, yılan, karga ve bülbülün rezzâkı olan Cenâb-ı Hallâk! Kulların kâffeten helâk oldu! Bir avuç köpekleri bahâne ettin, bu sendendir, sen yapıyorsun, Tatarın Moğolun işi değildir."

---

20 Metin رزاق: رازق

Mütâlaa

Cengiz Han Moğol tâifesiyle Asya'nın şark-ı şimâli cihetinden bir belâ seli gibi memâlik-i İslâmiyyenin üzerine hücûm ile, her yerde katletmeye ve her ma'mûreyi vîrâneye çevirmeye başladığında, ehl-i İslâm tâb-âver-i mukavemet olamayıp, bir veleh ve hayrete dalarak, bu âfete bir dâhiye-i semâiyye nazarıyla bakmaktan başka bir şey düşünemediler ve Moğolların mezâlimini kendi ef'âl-i nâ-marziyyelerine bir mücâzât-ı İlâhiyye olarak telakki ettiler. Şeyh Ebu'l-Cenâb'ın yukarıdaki rubâîsi bu efkâr-ı umûmiyyenin tercümânı makamındadır.

Hurde 21

بـــه روزِ نکبـــت اگـــر بـــرجِ قلعـــهء فلکـــت　　چـــو شـــاه معرکـــهء چـــرخ مســـکن و مأواســـت

یقـــین بـــدان کـــه بوقـــتِ نـــزولِ ســـرِّ قضـــا　　حصـــارِ محکـــمِ تـــو همچـــو دامـــنِ صحراســـت

بـــه روزِ دولـــت اگـــر مســـکنِ تـــو هـــامون اســـت　　تـــرا گشـــادگی از حصـــنِ گنبـــدِ خضراســـت

تـــو کـــارِ نیـــک و بـــدِ خـــود را بحـــق بکـــن تفـــویض　　بـــه روزِ دولـــت و نکبـــت کـــه کـــار کـــارِ خداســـت

Tercüme

"Nekbet gününde, ma'reke-i çarhın hükümdarı gibi, kal'a-i felek burcunda mesken ve me'vâ tutsan bile, iyi bil ki sırr-ı kazânın hengâm-ı nüzûlunda, senin muhkem hisârın bir ova eteği gibi müdâfaaya gayr-i sâlih olur. Devlet gününde, meskenin ova dahi olsa, kubbe-i mînâ-gûn-ı semânın hısnından sana feth ü zafer gelir. Sen gerek devlet ve gerek nekbet gününde iyi-fenâ her bir işini Allâh'a havâle et, zira iş Allâh'ın işidir."

Mütâlaa

Sultan Muhammed Harezmşah ki Asya-yı vustâ ve İran'ı fethedip bir büyük devlet ktesis eylemiş ve hilâfeti Abbâsîlerden nez' ile evlâd-ı Resûl'e tevcîh etmek üzere Bağdad üzerine müteheyyi'-i azîmet bulunmuş idi, nâgehân memâliki üzerine çöken Cengiz'in askerine karşı sebât edemeyip Mazenderan'a kaçmış ve orada Âbgûn cezîresinde ihtifâ etmiş olduğu halde, derd-i derûnundan ve ora havasının vehâmetinden hastalanmış ve birkaç gün zarfında saçı sakalı ağarmış olduğu halde, yukarıdaki kıt'ayı bedâheten inşâd edip yazıyor ve hüngür hüngür ağlıyormuş. Bu hal kendisini birkaç günde telef etmiş. Rivâyete göre kendisi kaçtığı esnâda, ehl-i İslâm, erkek, kadın, çocuk yolu üzerine çıkıp: "Bizi nerede bırakıp da gidiyorsun! Bizi Moğolların ellerinde bırakma!" diyerek ağlaştıklarında, kendisi: "İstihkâmlar yapın!" diyerek yoluna devam ediyormuş. Hakîkaten Asyâ-yı vustâ ve İran'da harabeleri el-yevm mevcut olan istihkâmâtın ekserisi o vakit müşârünileyhin tavsiyesi üzerine yapılmıştı, lâkin o seyl-i belânın önünü kesememişti.

Hurde 22

من نه مردِ زن و زر و جاهم   بخدا گر کنم و گر خواهم

گر تو تاجی دهی به احسانم   به سرِ تو که تاج نستانم[21]

Tercüme

"Ben kadın, para ve makam-mevki recülü değilim. Evlenirsemve mevki istersem Allah belâmı versin! Sen bana ihsan olarak bir saltanat tacı dahi versen, senin başın için, almam!"

Mütâlaa

Fakr ile kanâatı ve dünyada istiğnâyı son dereceye kadar vardıran bu iki beyit mutasavvıfîn-i şuarâdan Hakîm Senâî'nindir ki Sultan Behramşah-ı Gaznevî kendisine hemşiresinin nikâhını teklif ettiğinde, cevâb-ı red makâmında söylemiştir. Şâir-i müşârünileyhin makâm-ı ma'nevîsi bir derecededir ki Hazret-i Mevlânâ kendisi hakkında buyuruyorlar:

عطّار روح بود سنائی دو چشمِ او

ما از پیِ سنائی و عطّار آمدیم[22]

Tercüme

"Şeyh Attâr ruhtur, Hakîm Senâî onun gözüdür. Biz Senâî ve Attâr'a tâbi olduk."

Mütâlaa

Hakîm Senâyî, evâil-i hâlinde Sultan Mahmûd-ı Gaznevî'nin meddâhı idi. Silk-i şuarâdan tarîk-ı muhakkıkîne intikaline Gazne'de şöhret-yâb olan Lây-hâr adlı bir dîvâne sebep olmuştur. Lây-hâr meyhanelerden şarap tortularını toplayıp, yattığı külhanlarda içerdi. Sultan Mahmûd'un Hind seferine müteheyyi'-i azîmet bulunduğu bir zamanda, Senâî müşârünileyhin sitâyişinde bir kasîde tertîb edip gece vakti takdîme gidiyordu. Bir külhanın yanından geçerken, bir ses işitmekle durup kulak verdiğinde, Lây-hâr ile kendisine sâkîlik eden kendisi gibi Melâmiyyûndan biri arasında şöyle bir mükâleme cereyân etmekte olduğunu işitti: Lây-hâr diyordu ki: "Bir kadeh doldur, Gaznevî Mahmudcuğun körlüğü aşkına içeyim!" Sâkîsi cevap veriyordu ki: "Hatâ ediyorsun, Sultan Mahmûd âdil bir padişahtır. Lâyhâr diyordu ki: "Evet, öyledir. Lâ-

---

21 Tezkiretü'ş-şuarâ, s. 76.

22 Tezkiretü'ş-şuarâ, s. 75.

kin insafsız ve tamahkâr bir adamcağızdır! Henüz Gazneyn'i lâyıkıyla zaptı altına almadığı halde, diğer memâlik fethi arzusundadır."

Bu konuşma üzerine, Lâyhâr bir kadeh şarap tortusu yuvarladıktan sonra, yine sâkîsine tevcîh-i hitâb ile: "Bir kadeh doldur, şâir Senâyîciğin körlüğü aşkına içeyim!" dedi. Sâkîsi cevap verdi ki: "Hakkın yoktur, Senâyî zarîf ve hoş-tab' bir şâirdir. Lâyhâr dedi ki: "Hayır, o çok ahmak bir adamdır; saçma-sapan birtakım sözler uydurup, adını şiir koymuş ve her gün diğer bir ahmakın yanına gidip dalkavukluk ediyor. Bilmiyor ki onu, bunun için yaratmamışlardır. Rûz-i mahşerde kendisinden cevap istediklerinde o saçma şiirlerini mi gösterecektir?"

Senâyî, abdalın bu sözlerinden ziyâdesiyle müteessir olup, Sultan Mahmud'un yanına gidecek iken, dönüp evine gitmiş ve medâyih divanını suya atarak, dünyadan bir dereceye kadar inkıtâ' edip, tarîk-ı ehl-i hâle sülûk etmiş ki nihâyet yalınayak gezmeye başlamış.

Hurde 23

خرد را دوش می گفتم که این کهنه جهان از کی　　شد از غوغایِ شیطان در سویدایِ هوا خالی

خرد گفتا عجب دارم که می دانی و می پرسی　　به عهدِ علمِ غزّالی به عهدِ علمِ غزّالی[23]

Tercüme

"Dün gece kendi aklıma diyordum ki bu köhne cihan ne vakitten beri şeytanın kavgasından hâlî kaldı. Aklım cevap verdi ki: "Taaccüb ediyorum ki bildiğin halde soruyorsun. Gazzâlî'nin ilmi zamanında, Gazzâlî'nin ilmi zamanında."

Mütâlaa

Ünlü şâirlerden İmâd-ı Zûzenî esnâ-yı seyâhatte Tûs'a uğradığında, Huccetülislâm İmâm-ı Gazzâlî ile görüşmek hevesine düşmüş ve vesile olmak üzere yukarıdaki kıt'ayı yazıp kendisine göndermiş. Zûzenî bu mülâkatten pek çok istifâde edip, İmâm-ı müşârünileyhin irşâdıyla ehl-i hakîkat sırasına geçmiştir.

Gazzâlî'nin ömür süresini ve vefât-ı târîhini mübeyyin olan şu beyit de zikre şâyândır:

نصیبِ حجّتِ اسلام ازین سرایِ سپنج

حیاتِ پنجه و چار و ممات پانصد و پنج[24]

---

23 Tezkiretü'ş-şuarâ, s. 58.

24 Tezkiretü'ş-şuarâ, s. 79.

Tercüme

“Hüccetülislâm İmâm-ı Gazzâlî’nin bu mihmânserâ-yı âlemden nasîbi elli dört senelik ömür ile beş yüz yedi târîhinde vâki‘ vefatından ibarettir.”

Hurde 24

جهــان را بلنــدی و پســتی تــویی

ندانم چه ای هرچـه هستی تویی[25]

Tercüme

“Dünyada a‘lâ ve ednâ sensin. Bilmem nesin, lâkin her ne var ise sensin.”

Mütâlaa

Bu beyit sultânüşşuarâ Firdevsi-i Tûsî’nindir. Müşârünileyh vefat ettiğinde meşâhîr-i evliyâullahtan Ebu’l-Kâsım-ı Gurgânî, Firdevsî *Şehnâme*’sinde Mecusî hükümdar ve kahramanlarını medhetmiştir diye cenazesinin namazını kılmak istememiş. O gece rüyasında şâiri cennet-i Adn’de pek âlî bir derecede görmüş. Sebebini sordukta, Firdevsî: Tevhid hakkında söylediğim şu beytin ecir ve mükâfâtıdır, diye cevap vererek yukarıdaki beyti okumuş. Gurgânî uyandığında, Firdevsî hakkında tashîh-i efkâr edip özr-hᵛâh olmuş.

Hurde 25

در علم و هنر مشو چو من صـاحبِ فن

تـا نـزدِ عزیـزان نشـوی خـوار چـو مـن

خـواهی کـه شـوی پسـندِ اربـابِ زمـن[26]

کنگ آور و کنگری کن و کنگر زن[27]

Tercüme

“İlim ve hünerde benim gibi sâhib-i fen olma ki küberâ indinde benim gibi hâr ve hakîr olmayasın. Zamane âdemlerinin makbulü olmak istersen, arsız ol, dalkavukluk et, çalgı çal.”

Mütâlaa

Zürefâ-yı şuarâdan Ubeyd-i Zâkânî evâil-i hâlinde ulûm-i mütenevvia ile meşgul olup, Şiraz’da Şah Ebû İshâk’ın nâmına meânî ve beyâna müteallık bir

---

[25] Tezkiretü’ş-şuarâ, s. 45.

[26] پسند Metin: مقبول Tezkiretü’ş-şuarâ, s. 217.

[27] کنگر زن Metin: کنگره زن Tezkiretü’ş-şuarâ, s. 217.

kitap yazmış; takdim etmek üzere şahın huzuruna çıkmak istediğinde, bir dalkavukla eğlenmekte olduğunu beyanla duhûlüne mümânaat etmişler. Ubeyd-i Zâkânî o vakit yukarıdaki rubaiyi söyleyip, fî mâ ba'd terk-i ilm ü hünerle hezeliyyâta sapmış, bu hâlini takbîh eden bazı zevâta cevâben dahi şu kıt'ayı söylemiş:

ای خواجه مکن تا بتوانی طلبِ علم کاندر طلب راتبِ هر روزه بمانی

رو مسخرگی پیشه کن و مطربی آموز تا دادِ خود از کهتر و مهتر بستانی[28]

Tercüme

"Efendi, elinden gelebildiği kadar ilim tahsil etme; zira bir günlük yiyecek tahsîlinde güçlük çekersin. Git, maskaralığı san'at edin; çalgıcılık öğren ki büyük-küçük herkes sana riâyet etsin."

Mütâlaa

Ubeyd'in Cihan Hatun nam şâire ile müşâareleri olduğu gibi, ekâbir-i asrından H^{v}âce Selman ile dahi bir mülâtefesi geçmiştir. Şöyle ki H^{v}âce Selman kendisini şahsen tanımaksızın bir kıt'a ile hicvetmişti. Bir seferde H^{v}âce Kemâl ihtişamla bir suyun kenarına indiğinde, Ubeyd dahi yayan yürüyerek oraya vâsıl olmuş ve H^{v}âce Selman bunun nereli olduğunu sorup, Kazvinli olduğunu öğrendikte: H^{v}âce Selman'ın eş'ârından bir şey biliyor musun, deyince, Ubeyd şu iki beyti biliyorum, demiş:

من خراباتیم و باده پرست در خراباتِ مغان عاشق و مست

می کشندم چو سبو دوش بدوش می برندم چو قدح دست بدست[29]

Tercüme

"Ben meyhane adamıyım ve şaraba tapanlardanım. Meyhanede âşık ve sarhoş Mecusiler beni desti gibi omuzdan omuza, kadeh gibi elden ele gezdirirler."

Mütâlaa

Ubeyd bu iki beyti okuduktan sonra: Ben, H^{v}âce Selman'ı büyük ve fâzıl bir âdem bilirim; bunun için, me'mûl etmem ki bu beyitler kendisinin olsun; olsa olsa haremî söylemiştir; çünkü onun hakkında daha ziyâde yakışıyor, demiş. H^{v}âce Selman bundan mahcûb olup, bu adamın Ubeyd olduğunu ferâsetle anlamış ve kendisini hicvetmiş olmasından özr-h^{v}âh olup, fî mâ ba'd muhib ve dost olmuşlar.

---

28 Tezkiretü'ş-şuarâ, s. 218.

29 Tezkiretü'ş-şuarâ, s. 218.

Hurde 26

خوشا بادِ عنبر شمیمِ سحر	که بر خاکِ کرمانْش باشد گذر
ز من تا چه آمد که چرخِ بلند	ازآن خاکِ پاکم به غربت فکند
به بغداد بهرِ چه سازم وطن	که ناید بچز دجله در چشمِ من[30]

Tercüme

"Kirman toprağının üzerinden geçmiş olan anber kokulu seher rüzgârı ne güzeldir! Benim ne suçum vardı ki çarh-ı felek beni o mübarek topraktan ayırıp gurbete attı? Dicle'sinden başka gözüme bir şeyi girmeyen Bağdad'ı niçin tavattun ediyorum?[31]*"*

Mütâlaa

Firâk-ı vatanın sâde ve fakat güzel ve müessir bir tasvîri makamında olan bu beyitler meşâhîr-i şuarâdan Hᵛâcû-yı Kirmânî'nindir. Müşârünileyh Kirmanlı olduğu halde, sâika-i kader kendisini vatanında yaşatmayıp, ekseriyâ diyâr-ı gurbette ve ale'l-husûs Bağdad'da imrâr-ı eyyâm ettiğinden, vakit vakit hicret-i vatan kendisini böyle figân-âmîz beyitlerle nâlân ediyormuş.

Hurde 27

ما گرچه به نطق، طوطیِ خوش نفسیم
بر شکّر گفته های سعدی مگسیم
در شیوهء شاعری به اجماعِ امم
هرگز من و سعدی به امامی نرسیم

Tercüme

"Biz nutukda bir tûti-i hoş-nefes isek de Sa'dî'nin şeker sözleri üzerinde bir sineğiz. Şâirlik şivesinde, icmâ'-ı ümemle, benimle Sa'dî hiçbir vakit İmâmî'nin ka'bında olamayız."

Mütâlaa

Bu iki beyitle Hᵛâce Mecdüddîn-i Hemger, bazı fuzalânın, bu üç şâirin derecâtını suâl zımnında, yazmış oldukları bir kıt'aya cevap veriyor. O kıt'anın bir beyti şudur:

---

[30] Tezkiretü'ş-şuarâ, s. 187.

[31] Dicle'nin göze girmesi tabiri gözyaşının kesretini de ima eder. (MN)

ز اشــعارِ تــو و ســعدی و امــامی
کــدامین بپســندند انــدرین بــوم[32]

Tercüme

“Senin ve Sa‘dî ve İmâmî’nin eş‘ârından bu memlekette hangilerini daha iyi beğenirler?”

Hurde 28

سـرِ افاضـلِ دوران امـامِ ملّـت و دیـن | خـدایگانِ شـریعت دریـن چـه فرمایـد
کـه گربـه ای سـرِ ده قمـری و کبـوتر را | بـه شـب ز تـن ز رهِ ظلـم و جـور برُبایـد
خـدایگانِ کبـوتر ز رویِ شـرع و قصـاص | اگـر بریـزد خـونِ گربـه را همـی شـاید[33]

Tercüme

“Ey efâzıl-ı devrânın reîsi ve millet ve dînin imâmı! Şeriat sâhibi bu meselede ne buyuruyorlar: Bir kedi gece vakti on güvercin ve kumrunun başını, zulm ü cevr tarîkıyla bedenlerinden ayırıp kaptığı halde, güvercinlerin sâhibi kısas niyetiyle kedinin kanını dökerse, şer’an câiz midir?”

Mütâlaa

Fahrülmelik’in çok sevdiği güvercinlerini kedi boğduğu için, yukarıdaki kıt’ayı nazmedip, ünlü şâir İmâmî’ye göndererek bu konuda fetva istemiş. İmâmî de buna cevap olarak şu kıt’ayı yazıp göndermiş:

ایـا لطیـف سـؤالی کـه در مشـامِ خِـرد | ز بـویِ نکهـتِ خلقـت نسـیمِ جـان آیـد
به گربه نیست قصاصی کـه صـاحبِ ملّت | چنین قصـاص بـه شـرعِ گـزین نفرمایـد
نـه کـم ز گربـهء بیـد اسـت گربـهء صـیّاد | کـه مـرغ بینـد و بـر شـاخ پنجـه بگشـاید
اگـر بـه سـاعدِ سـیمینِ خـود سـری دارد | به خونِ گربـه همـان بـِه کـه دست نالاید
بقـایِ قمـری و عمـرِ کبـوتر ار خواهـد | قرارگـاهِ قفـس را بلنـد فرمایـد[34]

Tercüme

---

32 کدامین: کدامی Metin.

33 Tezkiretü’ş-şuarâ, s. 127.

34 Tezkiretü’ş-şuarâ, s. 127.

"Ne latîf sual ki aklın dimağına hikmet-i hilkat kokusunu hâvî bir râyiha getirir. Kediye kısas lâzım gelmez, zira Sâhib-i millet, şerîat-ı garrâsında böyle kısasa cevaz buyurmuyorlar. Ağaç dalının üzerinde kuş görünce, pençesini açan avcı kedi, fare tutan kediden geri kalmıyor. Kendi sâid-i sîmîninize muhabbetiniz var ise, kedinin kanına elinizi bulaştırmasanız iyi edersiniz. Kumruların bekasını ve güvercinlerin hayâtını isterseniz, emir buyurursunuz da kafesi yüksek yere koyarlar."

Hurde 29

شمعِ خود سوخت شب دوش به زاری و امروز

گر لگن را طلبد شاه ز من می سوزم

Tercüme

"Dün gece mum ağlaya ağlaya yandı. Bugün ise padişah şamdanı isterse, ben yanacağım."

Mütâlaa

Şâir-i meşhûr Selmân-ı Sâvecî, bir gece Sultan Üveys'in sarayından evine giderken, yolu görmek üzere eline bir altın şamdan vermişler. Ertesi gün şamdanı istemeye geldiklerinde, bu beyti yazıp Sultan Üveys'e göndermiş.

Sultan Üveys fevkalâde muhsin ve mültefit bir hükümdâr-ı nîk-haslet olduğundan, genç yaşında vaki olan vefâtında müşârünileyh Selmân-ı Sâvecî şu mersiyeyi okuyarak ağlarmış:

دریغا که پژمرده شد ناگهانی   گلِ باغِ دولت بروزِ جوانی

دریغا سواری که جز صیدِ دلها   نمی کرد بر مرکبِ کامرانی[35]

Tercüme

"Hayf ki genç yaşında o devlet bağının gülü ansızın soldu! Yazık öyle bir kahramana ki kâm-rânlık rahşına sevâr olduğu halde, gönülleri avlamaktan başka bir şey yapmıyordu."

Mütâlaa

Müşârünileyh Sultan Üveys'in fazilet ve irfanı dahi ahlâkı nispetinde imiş. Can vereceği vakit söylemiş olduğu şu beyitler buna şâhid ve delildir:

ز دار الملکِ جان آخر به شهرستانِ تن رفتم   غریبی بودم اینجا چند روزی با وطن رفتم

35 Tezkiretü'ş-şuarâ, s. 296.

غلامِ خواجه‌ای بودم گریزان گشته ازخواجه   در آخر پیشِ او شرمنده با تیغ و کفن رفتم[36]

Tercüme

"Ruh memleketinden cisim şehrine bir seyahat etmiştim. Birkaç gün misafir kaldıktan sonra vatanıma döndüm. Bir efendinin kölesi idim ki efendimden gizlice kaçmıştım. Nihayet mahcup olup kılıç ve kefenle efendimin huzuruna dönüyorum."

BİBLİYOGRAFYA

Ahmed-i Behişti-yi Şîrâzî, ***Rubâînâme Guzîde-i Rubâiyyât ez Rûdeki-yi Semerkandî tâ İmrûz be-inzimâm-i Şerh-i Rubâiyyât***, Tahran 1372 hş.

Bostân-ı Sa'dî, nşr. Gulâmhuseyn-i Yûsufî, Tahran 1363 hş.

Devletşâh-ı Semerkandî, ***Tezkiretü'ş-şuarâ***, nşr. Muhammed-i Ramazânî, Tahran 1338 hş.

Dîvân-ı Am'ak-ı Buhârî, nşr. Saîd-i Nefîsî, Tahran 1339 hş.

Dîvân-ı Enverî, nşr. Muhammed Takî Muderris-i Razavî, I-II, Tahran 1372 hş.

Dîvân-ı Hâfız, nşr. Kâsım-ı Ganî & Muhammed-i Furûğî, Tahran 1385 hş.

Divan-ı Şehriyâr, Ustâd Muhammed Huseyn Şehriyâr, I-III, 1376 hş.

Muallim Naci, ***Hurde-furûş***, İstanbul 1302.

Muallim Naci, ***Tercüme Eserler: Hurde-furûş & Sâib'de Söz & Sânihâtü'l-Acem & Hikemü'r-Rifâî & Mütercem & Ubeydiyye & Nümûne-i Suhan***, haz. Mehmet Atalay - Mehmet Yavuz, Çantay Kitap Kırtasiye, İstanbul 2009.

Şemseddin Sâmî, ***Hurde-çîn***, İstanbul 1302.

36 Tezkiretü'ş-şuarâ, s. 295.